

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 80:655:004.9"15/20"
Prethodno priopćenje
Preliminary Communication

VUK-TADIJA BARBARIĆ
MARIJANA HORVAT
Institut za hrvatski jezik, Zagreb
vtbarbar@ihjj.hr
mhorvat@ihjj.hr

Primljeno: 29. 03. 2024.
Prihvaćeno: 24. 06. 2024.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y6zolb4lom>

OD PROTESTANTSKIH *PROROKA* (1564.) PREKO JAGIĆEVA (1897.) I ARAPOVIĆEVA (2002.) IZDANJA DO DIGITALNOGA DOBA

Znamenit je i višestruko važan rad hrvatske protestantske tiskare u Urachu šezdesetih godina 16. stoljeća. Među više desetaka naslova koji su tiskani različitim pismima u nastojanju da se prevede cjelovito Sveto pismo, posebno se ističe latinični prijevod tekstova starozavjetnih proroka iz 1564. Taj je prijevod prvi u filološkome izdanju objavio Vatroslav Jagić još 1897. godine, a znanstvena je javnost čekala sve do 2002. godine da ugleda i presliku jedinoga sačuvanog primjerka u izdanju Borislava Arapovića. Sve su to vrijedna nastojanja da se oživi zanimanje za djelatnost uraške tiskare, ali u današnjem digitalnom dobu za njih bi se moglo reći da nisu više dovoljno vidljiva. U okviru projekta MONOGRAF, koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik, nastoji se digitalizirati određen broj starih latiničnih tiskanih knjiga, a među njima su mjesto našli i protestantski *Proroci* iz 1564. U članku se raspravlja o digitalnom izdanju *Proroka* koje nastaje u okviru projekta na osnovi temeljite grafijske analize izvornika te osvrtu na izdanje Vatroslava Jagića, pri čemu se uvodi novost u metodologiju projekta MONOGRAF.

Ključne riječi: uraška tiskara; *Proroci* (1564.); Vatroslav Jagić; digitalizacija; grafija.

1. UVOD¹

Vrlo je vrijedan i važan rad hrvatske protestantske tiskare u Urachu šezdesetih godina 16. stoljeća. Među njezinim otisnutim djelima posebno se ističe latinični prijevod tekstova starozavjetnih proroka iz 1564., koji je prvi u filološkome izdanju objavio Vatroslav Jagić 1897. godine, a Borislav Arapović 2002. godine objavio je presliku jedinoga sačuvanog primjerka *Proroka* te popratnu studiju.

S ciljem bolje vidljivosti i šire dostupnosti u okviru projekta *Razvoj i primjena modela za normalizaciju grafije starih latiničnih tiskanih tekstova* (MONOGRAF),² koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik, digitaliziraju se odabrane stare latinične tiskane knjige, među kojima i protestantski *Proroci* iz 1564. Ovom prigodom analizirat će se rad na novom, digitalnom izdanju *Proroka*, koje nastaje u okviru spomenutoga projekta, uz grafijsku analizu i osvrt na izdanje Vatroslava Jagića, zahvaljujući kojemu se uvodi i novost u metodologiju projekta. No, najprije nekoliko riječi o poimanju i ulozi biblijskih proroka.

2. O BIBLIJSKIM PROROCIMA

Prema riječima Bože Lujića biblijski su proroci nedvojbeno jedinstvena pojava u starozavjetnoj predaji, ali i šire unutar svjetske povijesti.³ Već ih je Karl Jaspers smjestio u vrijeme tzv. *osovinske povijesti* zajedno s drugim velikanima ljudske povijesti ističući da su proroci Božjim pozivom bili iščupani “iz plemenske korporativnosti i postali pojedinci kao nositelji svijesti o proročkom pozivu i poslanju, o ljudskome dostojanstvu, o vlastitoj slobodi, ali istodobno i o odgovornosti za otvaranje puta prema istini života, gledajući je iz Božje perspektive”.⁴

Ono što su proroci uporno isticali u knjigama pod svojim imenom, svijest je da oni nisu sami sebe pozvali na put proročkoga djelovanja niti je to bio njihov izbor, nego je inicijativa uvijek dolazila od Boga, koji ih je izdvojio iz plemenskih veza oslobađajući ih svega što bi ih moglo sputavati u prenošenju poruke sunarodnjaci-

¹ Ovaj rad nastao je u okviru projekta *Razvoj i primjena modela za normalizaciju grafije starih latiničnih tiskanih tekstova* (MONOGRAF), koji u Institutu za hrvatski jezik financira Europska unija – NextGenerationEU. Izneseni stavovi i mišljenja pripadaju samo autorima i ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

² Riječ je o sljedniku internoga projekta Instituta za hrvatski jezik koji se od 2021. do 2023. zvao *Razvoj modela za normalizaciju grafije starih latiničnih tiskanih tekstova*. Vidi: <http://ihjj.hr/projekt/razvoj-modela-za-normalizaciju-grafije-starih-latiničnih-tiskanih-tekstova/102/>.

³ Božo LUJIĆ, *Biblijski proroci – pogled na istinu i život s druge strane*, *Diacovensia: teološki prilozi*, 27/3, 2019., 475.

⁴ Isto, 476.

ma.⁵ Prema tome, zaključuje Lujić, prorok je s jedne strane slušatelj Božje riječi, a s druge i prenositelj te iste riječi drugima.⁶ Prorok živi od te riječi, ali jednako tako on želi da i drugi shvate svoje postojanje kao dubinsko utemeljenje na riječi istine promatrane Božjim očima.

Hrvatski su protestantski pisci u drugoj polovici 16. stoljeća radili na prevođenju Biblije na hrvatski jezik i njezinu objavljivanju. Naime, jedan je od ciljeva reformacije općenito bio prevođenje Biblije na narodne jezike da bi je se učinilo razumljivom svim govornicima kojega jezika. Osim poznatih izdanja *Novoga zavjeta* (glagoljicom 1562./1563. i ćirilicom 1563.) i starozavjetnih proroka (starozavjetne proročke knjige *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* tiskane su latinicom 1564.), zbog uništavanja protestantskih knjiga još za života prevoditelja nije poznato jesu li objavljeni i ostali dijelovi Staroga zavjeta,⁷ iako se u literaturi dolazi do podatka da je, primjerice, Juričić preveo pet knjiga Mojsijevih iz Staroga zavjeta,⁸ odnosno do pretpostavke o postojanju "protestantskog prijevoda Biblije" u 16. stoljeću, koji je izgubljen.⁹ O prevođenju Petoknjižja, mogućim prevoditeljima i njegovu objavljivanju piše i Arapović, zaključujući da to što do danas nije pronađen ni jedan redak toga *Petoknjižja*, nije dokaz da *Petoknjižje* nije tiskano.¹⁰ Pretpostavlja također da su se prevodile i "najkasnije do druge polovice 1564. godine [bile] spremne za tisak" povijesne, pjesničke i mudrosne knjige, tj. dio između *Petoknjižja* i *Proroka*, iako se ni o tome danas ništa ne zna.¹¹

Jedini poznati primjerak prvotiska *Proroka*, spomenuto latinično *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* iz 1564., čuva se u Austriji u knjižnici samostana Pramonstratenser Chorherrenstift u Schläglu, dok nije poznat ni sačuvan ni jedan izrijeком spomenut primjerak glagoljicom, što prema Arapoviću ne znači da glagoljično izdanje nije bilo dovršeno ni otisnuto.¹² Na temelju sačuvanoga latiničnog primjerka *Proroka* Vatroslav Jagić priredio je svoje izdanje 1897., koje je transkribirao suvremenim slovopisom i važećim pravopisom. Arapovićevo izdanje iz 2002. preslika je protestantskoga prvotiska. Sadržava i uvodnu studiju, kao i predgovor u kojem među ostalim objašnjava poticaj za objavljivanje te ukratko upućuje na razlike u odnosu na Jagićevo izdanje.

⁵ Isto, 476.

⁶ Isto, 477.

⁷ Borislav ARAPOVIĆ, *Proroci MDLXIII*, Prvotisk *Proroka* Staroga Zavjeta na hrvatskom jeziku, Studija i preslik, Priredio Borislav Arapović, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2002., 7.

⁸ Franjo BUČAR, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910., 121.

⁹ Ruben KNEŽEVIĆ, *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*, Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Zagreb, 2019., 25.

¹⁰ B. ARAPOVIĆ, n. dj., 21.

¹¹ Isto, 21.

¹² Isto, 24.

“Jagićevo je hvalevrijedno izdanje kulturnom krugu predstavilo sadržaj toga unika-
ta, no u nekim pojedinostima je nepouzđano, osobito zato jer u Jagićevu kratkom
uvodu, osim na pravopisne, nije ukazano i na ostale formalne razlike između izvor-
noga predloška i izvedbe toga novog izdanja. Između ostalog, ispravljane su slovo-
slagarske greške predloška, dotjerana je interpunkcija, slog nije u jednom stupcu
kao u izvorniku, nego je dvostupačan (zato greškom i inozemna bibliografija navodi
da je izvornik u dva stupca), poglavlja su podijeljena u stihove, što nije slučaj s
predloškom, te novo izdanje nema ni ukrasnih inicijala ni onih dvadeset drvoreza
iz predloška, izostavljena je i 'Errata ili pogrissenye', itd.”¹³

S obzirom na to da sačuvani primjerak *Proroka* nema naslovni list, ne raspo-
lažemo izravnim podacima o mjestu i vremenu tiskanja te se do tih informacija došlo na
temelju drugih pouzdanih činjenica. Iako nema eksplicitnih podataka ni o okolnos-
tima prevođenja ni prevoditeljima, i Jagić i Arapović osvrću se i na ta pitanja. Prema
Jagiću dokazi upućuju na to da je na prevođenju radilo više ruku, da su prevoditelji
iz Istre ili s obalnoga područja te da su poznavali glagoljicu jer da su prevodeći “imali
na umu mnoge riječi iz staroga jezika, na koje se nailazi u glagoljskim knjigama”.¹⁴
Arapović, s druge strane, zaključuje da “dok se ne dođe s potkrjepljenijim odgovo-
rom na to pitanje, bit ćemo najbliže istini ako na podlozi onoga što je o prevođenju
proroka rečeno držimo da su prevoditelji *Proroka* uz u prepisci spomenutoga pre-
voditelja Izaije, L. Merčerića, također i J. Cvečić, J. Juričić i Torofsky”.¹⁵

3. PREMA NOVOME, KRITIČKOME I DIGITALNOME IZDANJU *PROROKA*

Arapovićeve primjedbe na Jagićevo izdanje djelomično su utemeljene. Ipak za
dobar dio onoga što je naveo kao problematično, danas ne bismo rekli da je nužno
za kvalitetno kritičko izdanje. Naravno, pri ponovnom objavljivanju više-manje je
obvezno nadovezati se na prethodnike kroz kritički aparat, a u ovom radu opisat
ćemo kako se to trenutačno čini s Jagićevim izdanjem u okviru projekta MONO-
GRAF.

Na projektu se građa za istraživanje prikuplja digitaliziranjem starih latiničkih
tiskanih tekstova. Cilj je takve digitalizacije dobivanje računalno pretraživoga teksta,
pa stoga treba naglasiti da ovdje nije riječ o digitaliziranju slika izvornika, što pro-
vode knjižnice i druge kulturne ustanove. Još preciznije, najvažnije je za projekt da
su pouzdano digitalizirana slova,¹⁶ a sve ostalo podložno je promjeni ako je potreb-

¹³ Isto, 8.

¹⁴ Vatroslav JAGIĆ, *Proroci Staroga zavjeta prevedeni na hrvatski jezik u XVI vijeku*, Academia littera-
rum caesareae vindobonensis, Wien–Berlin, 1897., VI.

¹⁵ B. ARAPOVIĆ, *n. dj.*, 26.

¹⁶ Po prirodi stvari projekt MONOGRAF teorijski je utemeljen u grafolingvističkoj literaturi, a po-

no, što proizlazi i iz medija u kojima se distribuiraju takvi tekstovi, a to su akademske mreže koje za dijeljenje uglavnom podržavaju *.doc(x) ili *.pdf formate, ali nikako nisu ograničene isključivo na njih. U najkraćim crtama, infrastrukturni je cilj projekta stvaranje elektroničkoga korpusa, koji će se pretraživati upitima unesenima današnjim standardnim slovopisom, a kao rezultat dobivat će se riječi zapisane izvornom latiničnom grafijom.

Jedno od središnjih tekstoloških pitanja još od davnina jest kako pouzdano prenijeti tekst.¹⁷ U stara vremena poznata se strategija sastojala u tome da se uvijek prepisuje iz istoga egzemplara, čime se sprečavalo umnožavanje prepisivačkih pogrešaka. Na projektu MONOGRAF tekstovi se prvo digitaliziraju računalno, s pomoću tehnologije OCR (engl. *optical character recognition* 'optičko prepoznavanje znakova'), a zatim se zbog očekivanih mnogobrojnih pogrešaka kvaliteta dobivenoga teksta kontrolira u tri koraka¹⁸:

- provjerom prema cjelovitome izvorniku
- grafematičkom analizom s pomoću konkordancijskoga softvera AntConc,¹⁹ pri kojoj se otklanjaju naknadno uočene pogreške (selektivna provjera izvornika)
- provjerom popisa riječi koje imaju frekvenciju 1 jer se polazi od pretpostavke da će pogrešno strojno čitanje određene riječi najčešće proizvesti jedinstvenu riječ (selektivna provjera izvornika).

Budući da na projektu surađuju znanstvenici s tekstološkim iskustvom, pokušava se što je više moguće sačuvati poveznica s ustaljenim filološkim metodama za objavljivanje tekstova, tj. pokazati na koje sve načine filologija može imati koristi od takvih digitalizacijskih projekata. Stoga je za ovu priliku dorađena projektna metodologija, tj. uveden je četvrti korak u kontrolu kvalitete teksta, a izvjesno je da će se po tom modelu raditi i dalje kad to bude bilo moguće:

- računalna usporedba s tekstem kritičkoga izdanja.

sebnost u grafematičkom kao grafolingvističkoj disciplini koja proučava elementarne jedinice pisma i načine na koje se kombiniraju. O tome i općenito o grafolingvistici vidi: Vuk-Tadija BARBARIĆ, "Grapholinguistics", *The Cambridge Handbook of Historical Orthography*, ur. Hanna RUTKOWSKA, Marco CONDORELLI, Cambridge University Press, 2023.

¹⁷ Vidi npr. Martin WEST L., *Textual Criticism and Editorial Technique: applicable to Greek and Latin texts*, B. G. Teubner, Stuttgart, 1973., 12–15.

¹⁸ Kao što je već izloženo u: Vuk-Tadija BARBARIĆ, "Nova ričoslovica ilirička između dvaju projekata", *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskome kontekstu*, Zbornik radova, ur. Marijana HORVAT, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023., 19.

¹⁹ Vidi Laurence ANTHONY, *AntConc* (inačica 3.5.9) [računalni softver], Waseda University, Tokio, 2020.

Taj korak, dakle, uključuje digitalizaciju teksta kritičkoga izdanja, a u ovom slučaju to je Jagićevo izdanje *Proroka*, te njegovu usporedbu s izvornikom s pomoću sastavljanja paralelnoga teksta sravnjenoga na razini riječi ili, preciznije, sljedova slova neprekinutih bjelinom. Preliminarno istraživanje provedeno je na tekstu prvih sedam stranica *Proroka*.

Budući da je navedene tekstove neprikladno izravno uspoređivati, stvoren je međutekst zahvaljujući automatskoj konverziji izvornih grafijskih zapisa po Jagićevim transkripcijskim pravilima, koja je sam izrekao ovako: “scribendo č pro ts, ć pro ch (sed ć pro chi), š pro ff, ž pro s, s pro ß sive sz, c pro cz, j pro y (sed j pro j)”.²⁰ Pregled-nije to prikazujemo ovako:

- ts = č
- ch = ć
- chi = ć
- ff = š
- s = ž
- ß = s
- sz = s
- cz = c
- y = j
- j = j

²⁰ Vatroslav JAGIĆ, n. dj., VI.

B	C	D
1564.	KONVERZIJA	JAGIČ
nego	nego	nego
drugi	drugi	drugi
ye+li+8e	je li se	Jeli se
to	to	to
zgodilo	zgodilo	zgodilo
po	po	po
onomu	onomu	onomu
ki+ye	ki je	ki je
to	to	to
ñega	ñega	ñega
prorotsaštvo	proročastvo	poročastvo
škupa	skupa	skupa
zbral	zbral	zbral
i	i	i
za=pišal	zapisal	zapisal
{	{	{
kako	kako	kako
niki	niki	niki
drse	drže	drže
da+8e	da se	da se
ye	je	je
i	i	i
U+pšaltiru	U psaltiru	u psaltiru
takoye	takoje	takoje
zgodilo	zgodilo	zgodilo
)	)	)
ili	ili	ili
ye+li+e	je li e	jeli-e
on	on	on
šam	sam	sam
tako	tako	tako
šlosil	složil	složil

Slika 1. Stvaranje međuteksta na osnovi Jagićevih transkripcijskih pravila i detektiranje razlika

Na Slici 1 mogu se vidjeti označene automatski pronađene razlike između tekstova, iz kojih je uklonjena interpunkcija da ne bi ometala usporedbu. U otprilike pet tisuća redaka što ih sadržava tablica čiji se dio vidi na Slici 1 u svega stotinjak slučajeva računalo je automatski detektiralo razlike, a svega nešto više od trideset bilo ih je relevantnih. Irelevantne razlike mahom se odnose na razlike u sastavljenom i nesastavljenom pisanju u odnosu na praksu Jagićeva vremena. (Na slici se

vide dvije razlike uvjetovane drukčijom raspodjelom bjelina te jedna stvarna pogreška u prijenosu teksta, dakle **poročastvo** umjesto **proročastvo**). To sve znači da je Jagić bio uglavnom vrlo pouzdan priređivač.

A kakov prud more imiti on, koi lBaiyu tste to volim pušiti onomu ki bude tetal, da sam pozna, nego da+ga ya sam špomenim, i gdo toga ne zna i neche znati, tomu nj takoye korištno mnogo tvaliti+ga. On yešt v+ištinu pun sivih, kripošnih, brsenih šentencziy, za vŕe vboge vešti, i nevolna tusa brca, i ye tekoye pun prichenya i štrafenia šuprot ošipilenim, oholim tvrdim glavam nepravdnh, kad bi tsa imilo pomoči.	Prud onih koyi lBaiyu tstu. Kripošne i pritne šentenczie u lBaj.
A ti imaiš lBaiu meyu Sidovškim plkom ne inako proczniti, nego kako yednoga polipotenoga musa, patsa kako koga manenika i nepametna. Yer kako+ga šada mi drsimo, nišu+ga oni drsali, nego kako šam švidotsi Kap. 58. yešu yazik šuprot ņemu van izpušiti, i prštom na ņega kazali, i vŕe ņega prodike za maneniju drsali. Iznamši nŕa malo dobre dicze Bosye meyu lyuštvoŕu kako Krali Ezechia: šc. Yer biše obišai polak plia Prorokom lIposati+še, i drsati+še za Manenike. 4. Kral. na 9 Kako+še+ye šlugam Bosyim i prodikatsem va+všako vrime zgodilo i všaki dan še zgaya, i u napivo še zgoditi hoche.	lBais yešt meyu Sidovi bil polipoten.
I ovo+še polak toga nautiti more, da on plk naivche kara za idolatriyu, druge zlobe, kakono oholia, seranie, tekonia, yedva trikrat špomina. Ali prevzetye na nih izabrane šlusbe Bosye, i vialicha dela, ili ufanie na Kralie i zavezze, on povŕuda kara, tsto plk trpiti ne+mogalie, yer oni va+tom hotishu pravi biš. Zato š do kŕcza škroz Kralia Manašu, kako poloveracz i zapoševacz umoren, i (kako Sidove govora) Sz+pilom prepilen.	Kako švit šluge Bosye drsi i tšuye.²
KONACZ PREDGOVORA. Jagić: 1 poročastvo; 2 najpoglavitel; 3 ispušit tu cijelo bilješku	

Slika 2. Uzorak iz digitalnoga izdanja *Proroka* koje se priprema na projektu MONOGRAF

Na Slici 2 prikazan je dio jedne stranice digitalnoga izdanja *Proroka* koje je u nastajanju na projektu MONOGRAF.²¹ Najveći Jagićevi propusti na prvih sedam stranica *Proroka* što smo ih obradili tiču se ispuštanja čak četiriju marginalnih bilježaka, no to možda više govori o nekim tehničkim poteškoćama u slaganju teksta njegova kritičkog izdanja. Općenito stoji tvrdnja da su pogreške u prenošenju teksta s margina češće i ozbiljnije. Ono zanimljivije na što razlike upućuju jest to da Jagićeva transkripcijska pravila ne pokrivaju sve moguće grafematičke ostvaraje u *Prorocima*. Detektiranje rijetkih grafematičkih ostvaraja upravo je od ključne važnosti za projekt MONOGRAF jer nam jamči veću preciznost.

²¹ Prve stranice novoga digitalnog izdanja u nastajanju mogu se u ovom trenutku naći na našim profilima na akademskim mrežama ResearchGate i Academia.edu. Na istom mjestu nalazi se i prije spomenuta tablica s usporedbom izvornika i Jagićeva izdanja (vidi Sliku 1).

Jagićeva je transkripcija mahom mehanička, ali nije u tome potpuno dosljedna. Takve nedosljednosti uz ostale relevantne razlike bilježimo u kritičkom aparatu na dnu stranice. Također, Jagićeva pravila nisu ni dovoljno precizna. Iz njih npr. ne doznajemo da digraf SZ za /s/ zapravo dolazi samo u velikim slovima, dok je *ß* rezerviran za mala slova. To slovo, koje dolazi iz njemačke abecede, zapravo je i nastalo kao ligatura slova *f* i *z*, ali zbog formalnih (računalnih) razloga ipak moramo znati da ono što je digraf među velikim slovima ne mora nužno biti digraf i među malim slovima. Nadalje, kombinacija *ff* za /š/ nije jedina – relativno je učestala i kombinacija *fs*, koju pak Jagić u zapisu *Turfska* čita /s/ ne dajući nikakve naznake da nešto ispravlja. Jednako tako u zapisu *kastige* čita *s* kao /š/, dakle *kaštige*, što je u redu jer je vjerojatno ispalo *f* ispred *s*, ali opet Jagić ne ostavlja nikakav trag o tome što je učinio. Jednako tako i slovo *n* na više mjesta opravdano prenosi kao /ń/ vjerojatno smatrajući da je u tisku zaboravljen nadslovak koji mu je davao palatalnost, no on jednako tako postupa i na mjestima na kojima *ß* pogreškom stoji za /š/. Također nam Jagić ne govori ništa o tome da nekad veliko *I* prenosi kao *J* ili da veliko *V* prenosi kao *U*. Jednako tako nekad *y* prenosi kao *i*, a ništa nam ne govori ni o tome da i kombinaciju slova *Ni* jednom prenosi kao *Ń*, što je posebno zanimljivo jer ni jednu slovnu kombinaciju kojom se označava fonem /I/ on nikad ne prenosi kao *!*. To bi sigurno omelo njegov mehanički transkripcijski princip, ali je, čini se, barem u slučaju kombinacije *ly* mogao biti siguran da uvijek označava /I/, dok se u slučaju kombinacije *li* mora u svakom slučaju razmisлити znači li ona slijed fonema /I/ + /i/ ili sliveno /I/ ili pak /I/ + /i/, što on očito nije tako zamislio. Zato se nije ni mogao osvrnuti na neobičan zapis *Krail* za *Kralj*, u kojem se za finalno /I/ primjenjuje kombinacija *il*, i to vjerojatno zato da se ne bi zabunom čitala kao /I/ + /i/ ili /I/ + /i/. Opravdano je pitanje zašto protestanti nisu na takvo mjesto stavili spomenutu kombinaciju *ly*. Odgovor je taj da *ly* dolazi isključivo u pozicijama ispred slova *u*. Na pitanje zašto je tako još ne možemo sa sigurnošću odgovoriti, ali činjenica je da je tako u svim slučajevima na obrađenome uzorku.

4. ZAKLJUČAK

Skup upriličen u Varaždinu u povodu 100. obljetnice smrti Vatroslava Jagića, na kojem je predstavljena prva inačica ovoga rada, pokazao se kao izvrstan poligon za isprobavanje nove ideje u poboljšanju preciznosti digitaliziranja tekstova za potrebe projekta MONOGRAF. Figurativno, a donekle i doslovno, sam Vatroslav Jagić trenutačno pomaže u što pouzdanijem digitaliziranju teksta *Proroka* – u ovome smo radu zahvaljujući njegovu kritičkome izdanju opisali model koji ima potencijal podignuti preciznost digitaliziranja tekstova posve blizu 100 posto. Izvor razlika između tekstova na koje nas upozorava računalo dvojak je – riječ je ili o problemu

u Jagićevu izdanju ili o pogrešci u digitalizaciji izvornika, što onda omogućuje interveniranje na pravome mjestu bez znatnoga utroška vremena. Možemo se izraziti i u okvirima teorije skupova: istraživanjem razlike skupova A (izvornik) i B (kritičko izdanje) polako se približavamo njihovoj potpunoj jednakosti posredstvom novoga, kritičkoga i digitalnoga izdanja protestantskih *Proroka* iz 1564. godine, pri čemu je jasno da u ovome slučaju nova tehnologija ne zapušta i ne zamjenjuje ono što je staro, nego to uključuje i uspješno gradi zajedno s njim.

IZVORI I LITERATURA

- 1/ Laurence ANTHONY, *AntConc* (inačica 3.5.9) [računalni softver], Waseda University, Tokio, 2020., <https://www.laurenceanthony.net/software> (15. prosinca 2020.).
- 2/ Borislav ARAPOVIĆ, *Proroci MDLXIII*, Prvotisak Proroka Staroga Zavjeta na hrvatskom jeziku, Studija i preslik, Priredio Borislav Arapović, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2002.
- 3/ Vuk-Tadija BARBARIĆ, "Grapholinguistics", *The Cambridge Handbook of Historical Orthography*, ur. Hanna RUTKOWSKA, Marco CONDORELLI, Cambridge University Press, 2023., 118–137, DOI: 10.1017/9781108766463.006.
- 4/ Vuk-Tadija BARBARIĆ, "Nova ričoslovica ilirička između dvaju projekata", *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskome kontekstu*, Zbornik radova, ur. Marijana HORVAT, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023., 17–26.
- 5/ Franjo BUČAR, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910.
- 6/ Vatroslav JAGIĆ, *Proroci Staroga zavjeta prevedeni na hrvatski jezik u XVI vijeku*, Academia litterarum caesareae vindobonensis, Wien–Berlin, 1897.
- 7/ Ruben KNEŽEVIĆ, *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*, Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Zagreb, 2019., <https://www.tfmvi.hr/wp-content/uploads/izdanja-izvadci/hbbp-izvadak.pdf> (5. rujna 2023.).
- 8/ Božo LUJIĆ, Biblijski proroci – pogled na istinu i život s druge strane, *Diacopen-sia: teološki prilozi*, 27/3, 2019., 475–492.
- 9/ Martin WEST L., *Textual Criticism and Editorial Technique: applicable to Greek and Latin texts*, B. G. Teubner, Stuttgart, 1973.

SUMMARY

FROM CROATIAN PROTESTANT *PROPHETS* (1564) THROUGH JAGIĆ'S (1897) AND ARAPOVIĆ'S (2002) EDITIONS TO THE DIGITAL AGE

The work of the Croatian Protestant printing press in Urach during the 1560s is notable and holds multiple significances. Among the dozens of titles printed in various scripts in an effort to translate the entire Holy Scriptures, the Roman script translation of texts of the Old Testament prophets from 1564 stands out. This translation was first published in a philological edition by Vatroslav Jagić in 1897, and the scientific community had to wait until 2002 to see a reproduction of the only surviving copy, edited by Borislav Arapović. All of these are valuable efforts to revive interest in the activity of the Urach printing press, but in today's digital age, it could be said that they are no longer sufficiently visible. As part of the MONOGRAF project, conducted at the Institute for the Croatian Language, a certain number of old Roman script printed books are being digitized, including the Croatian Protestant Prophets from 1564. This article discusses the digital edition of the Prophets that is being created as part of the project based on a thorough graphemic analysis of the original and a review of Vatroslav Jagić's edition, introducing a new methodology into the MONOGRAF project.

Key Words: Urach printing press; Croatian Protestant *Prophets* (1564); Vatroslav Jagić; digitization; writing system.